

בענין דיני מקשה וזהב במנורה

א. דין מקשה

איתא במנחות (כח, ע"א) "ת"ד מנורה היתה באה מן העשת ומן הזהב, עשאה מן הגרוטאות פסולה, משאר מיני מתכות כשרה וכו'. (פרש"י ד"ה מן הגרוטאות - זהב שבור). באה זהב - באה ככר, אינה באה זהב - אינה באה ככר וכו'. באה זהב - באה גביעים כפתורים ופרחים, אינה באה זהב - אינה באה גביעים כפתורים ופרחים וכו'. באה זהב - באה מקשה, אינה באה זהב - אינה באה מקשה" וכו'.

מבואר בברייתא דיש ג' הלכות מיוחדות השייכות רק למנורה של זהב: א. ככר, גביעים כפתורים ופרחים, ג. מקשה. ומשמע דהדין של גרוטאות רק פוסל מנורה של זהב, אבל של שאר מתכות כשרה אפילו מן הגרוטאות דלא בעינן מקשה (וכן פרש"י).

אבל הרמב"ם לא פירש כן, אלא כתב בהלכות בית הבחירה (פ"ג ה"ד) וז"ל בד"א בשעשאוה זהב, אבל שאר מיני מתכות אין עושין בה גביעים כפתורים ופרחים. וכן מנורה הבאה זהב תהיה כולה ככר עם נרותיה ותהיה כולה מקשה מן העשות. ושל שאר מיני מתכות אין מקפידין על משקלה, ואם היתה חלולה - כשרה, עכ"ל. ובהלכה ה' כתב וז"ל ואין עושים אותה לעולם מן הגרוטאות, בין שהיתה של זהב בין שהיתה של שאר מיני מתכות, עכ"ל. ודברי הרמב"ם תמוהים, דלכאורה הם סותרים זה את זה, דבהלכה ד' כתב הרמב"ם דחלולה [ופירש הכסף משנה שאינה מקשה] כשרה בשאר מתכות, ואילו בהלכה ה' כתב הרמב"ם דגרוטאות פסולה אפילו בשאר מתכות.

המשנה למלך מתרץ שחלולה כשרה רק בדיעבד, ומש"כ הרמב"ם בה"ה דגרוטאות פסולה היינו לכתחילה. וסיים המל"מ דצ"ע מני"ל להרמב"ם דין זה.

המעשה רוקח הקשה על תירוץ המשנה למלך, דהרמב"ם בהלכה ה' נקט לשון "אין עושין אותה לעולם מן הגרוטאות" ואם דין זה הוא רק לכתחילה, תיבת "לעולם" מיותרת. הדבר אברהם (ח"ג סי' א אות יז) ג"כ דחה את דברי המשנה למלך, דהרי הרמב"ם כתב הדין של זהב ושל שאר מתכות לענין גרוטאות ביחד, ומבואר בגמרא דבזהב גרוטאות פסולה אפילו בדיעבד, וא"כ עכ"ל דהוא הדין נמי בשאר מתכות.

המעשה רוקח תירץ, דלעולם אין סתירה בדברי הרמב"ם. דקשה למה דחק הכסף משנה לפרש את חלולה כאינה מקשה, ולא פירש כפשוטו דהוי חלולה אע"פ דהוי מקשה. וני"ל דמדויק כן מלשון הרמב"ם. דהרמב"ם הביא הדין של חלולה מיד אחר הדין שבשאר מיני מתכות אין מקפידין על משקלה, ולא כתב הדין של חלולה ביחד עם הדין של גרוטאות. ובאמת גם הקרית ספר פירש כך וז"ל ואם היתה חלולה כשרה - דלא קפיד קרא אלא אמקשה, עכ"ל. אמנם קשה, דמה המקור לדין זה של הרמב"ם?

המעשה רוקח מתרץ דהמקור לדברי הרמב"ם הוא מהגמרא לקמן, וז"ל מקשה דסיפא למאי אתא למעוטי חצוצרות וכו' מיעט רחמנא גבי מנורה מקשה היא, היא ולא חצוצרות, עכ"ל. ואם לאו מיעוטא הוה בעינן מקשה דוקא, אף אם היא חלולה, (דפשיטא דהחצוצרות היו חלולות כמו כל שופר), ומינה ילפינן דמנורה אף דבעינן מקשה, חלולה אינו פוסל בה.

ועדיין צ"ע מנ"ל להרמב"ם דגרוטאות פסולה אפילו בשאר מיני מתכות. הקרית ספר מתרץ דהרמב"ם הביא את הברייתא הראשונה בגמרא דעשאה מן הגרוטאות פסולה, לעיכובא אף בשאר מיני מתכות. ואולי הבין כך מכוח הברייתא לקמן (כח, ע"ב) דרבי דדריש כללי ופרטי, ועשית מנורת - כלל, זהב טהור - פרט, מקשה תיעשה המנורה - חזר וכלל, וכו'. מה הפרט מפורש של מתכות, אף כל של מתכות ע"כ. ומדיליף לה הכי, משמע דאף בשל מתכות בעינן מקשה לעיכובא, ולכך ראה הרמב"ם לפרש הברייתא הראשונה אף בשל מתכות.

הדבר אברהם (שם) מפרש את דברי הרמב"ם באופן אחר. דהנה רש"י בסוגיא דידן כתב וז"ל מן העשת - עשייתה חתיכה שלימה, ומכה בקורנס עד שיצאו ממנו כל כליה. מקשה - משמע חתיכה אחת, כדמתרגמינן נגיד משוך שנמשך הכל מחתיכה אחת. מקשה, משמע דבר המוכה ונהלם כדכתיב וארכבתיה דא לדא נקשן, עכ"ל. ולא נתבאר אם כוונתו דמקשה משמע ב' דברים, א' בגוף החומר שממנו נעשית המנורה וב' בעיבוד (שיכה עליה בקורנס) או דרק משמע דבר אחד והיינו מעשה קורנס, דמקיש בקורנס ומוציא אבריה, וממילא מוכח דבעינן חתיכה שלימה, ומוזה ידעינן לפסול הגרוטאות שאינן חתיכה אחת. אולי אפשר לומר דלפי הרמב"ם יש למקשה ב' משמעויות: א. שתהא חתיכה אחת, והיינו עשת, וממילא פסלינן גרוטאות. ב. שיקישו עליה בקורנס שתעשה קשה ביותר, שיתקרבו חלקיה זה לזה ותהא מוצקה ומלאה ושלא יהיו בה חללים, ומוזה פסלינן חלולה. לפי"ז מן הגרוטאות פסולה לפי שאינה מחתיכה אחת, והחלולה פסולה משום שלא היה בה הקשת קורנס. וס"ל להרמב"ם דבשאר מיני מתכות נמי בעינן מחתיכה אחת, ולכן לעולם גרוטאות פסולה. והדרשה שרק בזהב בעינן מקשה פי' מעשה קורנס, ודבר זה לא בעינן בשאר מתכות, ולכן פירש הרמב"ם דחלולה כשרה.

האבן האזל על אתר מביא ראיה לפירוש זה מדברי המלבי"ם בפרשת תרומה ובפרשת בהעלותך. המלבי"ם כותב דלא ילפינן פסול דגרוטאות ממקשה, אלא מקרא ד'ממנה יהיו' כדאיתא בברייתא דמלאכת המשכן (ט, ע"א). וז"ל שומע אני יעשה אברים וידביקם לה ת"ל ממנה יהיו, עכ"ל. לפי"ז גרוטאות פסול אפילו משאר מיני מתכות, דבהך קרא דממנה יהיו לא כתיב זהב, והדרשה של מקשה קאי רק אדין חלולה.

יוצא לפי הרמב"ם דהפסול דגרוטאות שייך אפילו בשאר מיני מתכות, ודלא כמסקנא דידן בפירוש לעיל. אמנם, נראה דרש"י ס"ל דהפסול של גרוטאות שייך דוקא בזהב, דפירש רש"י בד"ה מן הגרוטאות - זהב שבור. ורש"י לא נקט בסתם מתכת שבור כפירוש הפשוט בגמרא, דהדרשה של באה זהב באה מקשה - אינה באה זהב אינה באה מקשה, מיעטה כל מיני מקשה במנורת שאר מתכות ודלא כהרמב"ם.

ב. דין זהב

יש לעיין אם לפי סוגיא דידן עדיף מנורת זהב בלי גביעים כפתורים ופרחים ממנורה משאר מיני מתכות, דלא בעיא גביעים כפתורים ופרחים כדפרישית בגמרא מנחות (כח, ע"א), אי לאו.

בגמרא מנחות (כח, ע"ב) מבואר דיש איסור לעשות כלים כעין כלי המקדש שלא לצורך בית המקדש. ובשו"ע (יו"ד סימן קמא ס"ח) פסק וז"ל לא יעשה בית תבנית היכל כשיעור גבהו וארכו ורחבו. אכסדרה תבנית אולם, חצר תבנית עזרה, שלחן תבנית שלחן, מנורה תבנית מנורה. אבל עושה של חמישה קנים או של ששה או של שמונה, אבל של שבעה לא יעשה אפילו משאר מיני מתכות ואפילו בלא גביעים כפתורים ופרחים ואפילו אינה גבוהה י"ח טפחים, עכ"ל. הש"ך שם (ס"ק ל"ו) מפרש וז"ל דכל זה אינו מעכב, דבדיעבד המנורה כשרה בלא גביעים וכפתורים וכן אם אינה גבוהה י"ח טפחים, עכ"ל. והגרע"א שם מפרש דברי הש"ך וז"ל דכל זה אינו מעכב, משמע דבזהב, דגביעים וכפתורים מעכבים, מותר לעשות בלא גביעים וכפתורים. ומ"ש המחבר אשלפניו קאי, ואפילו משאר מיני מתכות, אבל בזהב שרי. ואולם בתבואת שור בחידושו לר"ה כתב לאסור גם בזהב, עכ"ל.

אי"כ יוצא דיש מחלוקת אם יש איסור לעשות מנורה של זהב ללא גביעים כפתורים ופרחים. לדעת הגרע"א מותר משום דבמקדש הגביעים כפתורים ופרחים היו לעיכובא במנורת הזהב, ומכיון דמנורה כזאת פסולה במקדש, ממילא אין איסור לעשותה שלא לצורך המקדש. התבואת שור חולק וסובר דיש איסור לעשות מנורה של זהב גם בלי גביעים כפתורים ופרחים שלא לצורך המקדש, משום דס"ל דמנורה כזאת כשרה במקדש, ויל"ע מהי נקודת המחלוקת ביניהם.

אולי אפשר להסביר את המחלוקת ע"פ יסוד שכתבו האחרונים במקום אחר. איתא ברמב"ם (הל' בית הבחירה פ"א הי"ח) וז"ל המנורה וכליה, השלחן וכליו, ומזבח הקטרת, וכל כלי שרת, אין עושין אותן אלא מן המתכת בלבד, ואם עשאו של עץ או עצם או אבן או של זכוכית - פסולין, עכ"ל. וצ"ב למה השמיט הרמב"ם את הארון מדין זה. וכבר הסתפק המנחת חינוך (מצוה צה) אם הארון צריך להיות דוקא מזהב או כשר אפילו משאר מיני מתכות. האחרונים מסבירים דבאמת יש ב' הגדרות לכלי המקדש. חדא, דהוה מכלי המקדש בעצם היותם כלים, ויש זכר לדבר בירושלמי (שקלים ריש פ"ד) דס"ל לר"מ דאפילו הכלים כגון המנורה והשלחן והפרוכת מעכבים את הקרבן. משמע משיטת ר"מ דיש דין שצריכים את הכלים במקדש בתורת כלי המקדש, מלבד הדין שצריכים את הכלים לעבודתם. הדין השני הוא שצריכים את הכלים לשירות - מנורה להדלקה וכיור לרחיצה וכדו'. והנה בארון יש רק את הדין הראשון דהוה מכלי המקדש, אבל לית ביה הדין של שירות. וע"כ יתכן לומר דהדין שהמנורה ושאר כלי שרת כשרים אפילו משאר מיני מתכות הוא מהדין השני דבעינן הכלי לשירותו, אבל מדין כלי המקדש בעינן דוקא של זהב כצורתה המפורשת בתורה.

ע"פ היסוד הנ"ל אולי אפשר לבאר את מחלוקת הגרע"א והתבואת שור. כו"ע לא פליגי דכשארין במנורה כל ההידורים הכתובים בתורה היא נחשבת רק ככלי שרת ולא כאחד מכלי המקדש. המחלוקת היא בהבנת החיוב בהידורים אלו. הגרע"א סובר דאין קיום בכל הידור והידור של המנורה בפני עצמו, והם רק חלקי צורת המנורה ככלי המקדש. ולכן, במקום שיש רק שם כלי שרת למנורה, דאינו יכול להשלים כל ההידורים, יש הקפדה שלא לעשות מקצת ההידורים של כלי המקדש. וא"ת מ"ש זהב דפסול בלי הידורים משאר מיני מתכות, י"ל שלאחר שהתווד קבעה את הזהב כחלק מהמנורה כשאר כלי המקדש, הרי הוא חלוק משאר מתכות דכשרים רק ככלי שרת ולא לכלי המקדש. וצ"ל שהוא אחד מהידורים ולכן יש הקפדה שלא לעשות מנורה של זהב בלי גביעים כפתורים ופרחים. התבואת שור חולק על הגרע"א וס"ל דאע"פ דבעינן כל ההידורים ביחד ליצירת חלות שם כלי מקדש במנורה, יש קיום בכל הידור והידור בפני עצמו, ולכן כל שאפשר לעשות מהידורי המנורה המפורשים בתורה - עושים, אע"פ

שיש למנורה רק שם כלי שרת. לכן, כיון שמנורה של זהב בלי גביעים כפתורים ופרחים כשרה במקדש, ממילא יש איסור לעשות תבנית מנורה זו.

אמנם לפי הגרע"א צ"ע למה יש הקפדה שלא לעשות מקצת ההידורים, דאיזה איסור יש בזה. ונלפענ"ד דהאיסור להוסיף מקצת ההידורים מבוסס על הפסוק בדברי הימים א' (כח, יט) "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל", והגמ' בכמה מקומות לומדת מהפסוק הזה דאסור להוסיף על בנין הבית יותר ממה שפירש הקב"ה. הרבה ראשונים מבארים דזה לא קאי רק על הבנין גופא, אלא אכל כלי המקדש. ולכן אפשר לומר דהקב"ה פירש רק את כל ההידורים של המנורה אכלי המקדש אבל לדין כלי שרת אין ריבוי לעשות יותר ממנורת שאר מתכות עם ז' קנים וממילא אסור להוסיף עליו בלי צווי ה'.

ע"פ מה שהסברנו במחלוקת הגרע"א והתבואת שור, אפשר להסביר עוד מחלוקת בענין המנורה. איתא בגמרא מנחות (כח, ע"א), באה זהב - באה גביעים כפתורים ופרחים, אינה באה זהב - אינה באה גביעים כפתורים ופרחים. ופרש"י (ד"ה אינה באה גביעים) דאינה צריכה לבא גביעים כפתורים ופרחים. משמע מדברי רש"י דהדרשה רק באה לפטור את מנורת שאר מתכות מחיוב גביעים כפתורים ופרחים, אבל מותר להוסיף גביעים כפתורים ופרחים. אולם הרמב"ם (הל' בית הבחירה פ"ג ה"ד) כתב וז"ל אבל לשאר מיני מתכות אין עושין בה גביעים כפתורים ופרחים, עכ"ל. משמע מדברי הרמב"ם שיש הקפדה שלא לעשותם במנורה משאר מיני מתכות.

לפי דברינו המחלוקת בין רמב"ם לרש"י תלויה באותם ענינים של מחלוקת הגרע"א והתבואת שור. לפי הרמב"ם אין קיום בכל פרט ופרט של המנורה בפני עצמו, אלא שהוא חלק מצורת המנורה כאחד מכלי המקדש, וממילא במנורת שאר מיני מתכות, שיש עליה רק שם כלי שרת יש הקפדה שלא להוסיף גביעים כפתורים ופרחים. אמנם רש"י לעומת זאת סובר כדעת התבואת שור, דאע"פ דבעינן כל ההידורים ביחד לחלות שם כלי המקדש, יש קיום בכל הידור והידור שאפשר להוסיף, וממילא אפילו במנורת שאר מתכות מותר להוסיף גביעים כפתורים ופרחים.

כעת, ניתן לענות על שאלתנו בתחילת הפרק, אי עדיף מנורת זהב בלי גביעים כפתורים ופרחים או מנורת שאר מתכות דלא בעיא גביעים כפתורים ופרחים. לכאורה, לדעת הגרע"א, עדיף לעשות מנורת שאר מתכות בלי גביעים כפתורים ופרחים, דזהב הוא אחד מההידורים, ויש הקפדה שלא לעשות מקצת ההידורים. אולם לדעת התבואת שור עדיף לעשות מנורת זהב בלי גביעים כפתורים ופרחים, דבכל הידור והידור יש עוד קיום, ובמנורת שאר מתכות בלי גביעים כפתורים ופרחים ליכא אפילו מקצת מההידורים ויש עליה רק שם כלי שרת לחוד.

וצ"ע אי הרמב"ם ורש"י יחלקו גם בענין זה. מצד אחד יש סברא לומר דכמו שסברתם שווה עם הגרע"א והתבואת שור גם שיטתם שווה. א"כ יצא שלפי הרמב"ם עדיף מנורת שאר מתכות כמו הגרע"א, ולפי רש"י עדיף מנורת זהב כתבואת שור. אולם מאידך גיסא אפשר לומר, דזהב שונה משאר ההידורים ובוזהב יש שני ענינים, אחד דהוי מהידורי המנורה ככלי המקדש, והשני דאפילו בכלי שרת כשמרבינן שאר מתכות אפילו זהב בכלל. לפי"ז יצא שהרמב"ם סובר דמותר לעשות מנורת זהב בלי גביעים כפתורים ופרחים ודלא כהגרע"א, וצ"ע.